

A cívis erdőkről...

Gencsi Zoltán

szakreferens, Nyírerdő Zrt., Nyíregyháza

Az utolsó jégkorszakot követő mogyoró és tölgy érában, közel kilencezer éve alakultak ki a tölgyesek létfeltételei. Ebben időszakban keletkezhettek a Debrecen városától északra és keletre fekvő erdőségek is.

Az első településnyomok a 9–10. századból származnak. Az erdő hatására kialakuló talajféleségek arra utalnak, hogy az erdők a mai Vár utcáig terjedhettek. A tölgyesek irtásával nyert legelők az erdők határait északabbra tolták.

Az egykor bővizű, halászásra is alkalmas Tóció patak keleti oldalán, és a nyír-ségi tölgyesek ölelésében oltalomra találó honfoglaláskori falvak (Debrecun, Szentlászlófalva, Szentmihályfalva és Torna vagy Boldogasszonyfalva) a homokmagaslatokon eresztettek gyökeret. Így kerülték el a nyírvizek táplálta vízfolyások, tocsogók, tavak keletkeztette nehézségeket. Nem sokáig. Az észak-dél és kelet-nyugat irányú kereskedelmi útvonalak találkozásánál megült, honosodott falvak népessége gyorsan növekedett, nem kevésbé kiterjedésük is. A települések határai egymásba nőttek, magukba ölelve ereket, sokféle vizenyős területeket, s kialakult a helység kerekded formája, amit vizes árkaival évszázadokon át meg is tartott.

Aki napjainkban érkezik a városba, már azt is kétkedéssel fogadja, hogy a Déri Múzeum és a Csokonai Színház alatti területeket egykor víz borította, a Nagytemplom és a Megyeháza között pedig itt-ott felszínre bukkanó vízer húzódot. Az viszont még az itt élők számára is hihetetlen, hogy a belváros területének zöme vizenyős, mélyfekvésű, mocsaras területen létesült.

Hogyan lehetett itt élni? Hogyan lehetett itt megmaradni? Nehezen. A lakosság számának növekedésével, kényszerűen csak a ház építéséhez szükséges területet próbálták feltölteni a hátsóbb helyek földjével, máshonnan hordott törmelékkel. Ahogy emelkedett a sárból, vályogból sűrűn egymás mellé emelt egyszerű, földszintes hajlékok száma, a „vörös kakas” a náddal, zsendellyel, venyigével vagy szalmával fedett tetőket egyre többször járta. A felcsapó lángok olykor egész városrészeket elropogtattak. Egymást érték a tűzvészek, 1719-ben egy hónapon belül háromszor szenvedte meg Debrecen népe.

Amit a tűzvész évszázadokon keresztül maga után hagyott, azt használta a cívis nép, mint alapot, arra újra és újra falakat rakott. Az erdő meg látszólag kimeríthetetlenül nyújtotta az építésre alkalmas faanyagot. Veszedelemről veszedelemre töltődtek fel az utcák, a falvakat behálózó járatok. A magaslatokra települt falvak a feltöltött vizenyős területek fölött várossá nőttek egybe. Köztudott,

hogyan Velence városa vörösfenyő cölöpökön nyugszik. Debrecen városa pedig a tűzvészben elüszkösödött hatalmas gerendákon. Nyugodta állíthatjuk, hogy Debrecen „vörösfenyője” a nyírségi erdőkből származó kocsányos tölgy.

Debrecen 1361-ben Nagy Lajos királytól szabad bíróválasztási jogot és mezővárosi kiváltságokat kap. A város és az erdő történelmi múltja innen fonódik szorosán egymásba.

Zsigmond király Buda városához hasonlatos jogokkal és kiváltságokkal ruházza fel a várost. 1425-ben a település környéki erdőket Debrecennek adományozza.

Szilágyi Erzsébetnek és Hunyadi Mátyás királynak debreceni ispánjaikhoz és a debreceni bírúhoz, polgárokhoz intézett oklevelei 1460-ból és 1462-ből az ő erdeik (Nagyerdő, Apafája, Nagycsere) őrzéséről, fenntartásáról és hasznáról rendelkeznek, a Mátá nevű pusztán átfolyó Hortobágy vizén gyakorolható halászattal és vámszedéssel együtt.

Ezeket a jogokat városi tisztjeik kezéből visszavették és átengedték a cívis polgárok közösségének. „Ha városunkat véletlenül tűz pusztítaná el, hamarabb felépülhet azon erdőből, sőt ugyanazon erdő őrzése is könnyebb a polgárok, mint a változó ispánok által” – mondja az írás. Ugyanezen diploma a debreceni polgárok régi bíraskodási jogát is újból megerősíti.

A 16. század végén az uradalmi tisztviselők újra rossz színben tüntették fel a várost az erdők használatában. János Zsigmond 1569-ben megparancsolja a helyben lévő királyi hivatalnokoknak, hogy ne foglalozzanak az erdők dolgával. „Az erdőkhöz, sem a Nagyerdőhöz, sem az Apafájához a tisztartók egyikhez sem nyúljanak és egy pénzárú fát is senkinek ne adhassanak, hanem mint ekkoráig az erdőkerülők a Bírák gondviselésével őrizték és az erdőket épen tartásák.”

Az ország igazi fátlan részein a marhakereskedelem kelet-nyugat irányú útjai húzódtak, ahol a jószágok tízezreit hajtották legeltetve és ezzel aránytalanul szélesen kipusztítva az útjukba kerülő erdőket.

Debrecen 1583-ban a Nagyerdőre, Apafájára és Mátára vonatkozóan Báthory Zsigmondtól adományozó levelet kapott. Ezt megerősítette 1656-ban I. Rákóczi György fejedelem is.

A 15. és 16. századokban az örök tulajdonjogot korlátozó regula miatt, a város erdőterületei jelentősebben csak ideiglenes zálogszerzésekkel bővíthettek. A halápi, fancsikai, paci, bánki, monostori, sámsoni, gúthi erdők és a hozzájuk tartozó legelők csak a falvak törökidőbeli elnéptelenedése után jutottak Debrecen zálogbirtokába. Ezek a területek is alapvetően a legeltetési állattenyésztést szolgálták.

Az 1853 májusában megjelent tulajdonviszonyokat rendező nyílt parancs megteremtette a városnak a birtokszerzés esélyét. A város 1854-ben úgy tudta megvenni a zálogbirtokait, hogy népes küldöttségét Ferenc József fogadta. A császár a zálogidőszak lezárását és 419 ezer forint megfizetésével az örök megváltást jóváhagyta. A város a saját pénzén kívül a cívis polgárainak a kölcsöneire

is rászorult. Cserébe erdőközi kaszálókat adott nekik. A város birtokainak tulajdonviszonyai a megváltással véglegesen rendeződni látszottak.

A második világháborút követően Debrecen város erdeit államosították. A Magyar Állam ezeket az erdőket államerdészeti kezelésbe adta.

Az erdő ontotta javait...

Az ember megjelenésével és megtelepedésével elkezdődött a Debrecen környéki erdők használata, „élése”. Mindenki szabadon vágta, használta az erdő fáját.

A várossá válással kialakult egy egyedi, Debrecenre jellemző szokásjog. Minden debreceni polgár a városi házas telke, ló- és marhaállománya, valamint fizetett adója arányában használhatott szántóföldet, külső és belső legelőt, kaszálót. Ez később kiegészült az erdőségekből származó fajárandósággal, a faizással. A szokásjog olyan mélyen beleivódott a civisek életébe, hogy azt 1774-ben Forgács Miklós királyi biztos elismerte és követendő irányelvként megerősítette.

1553-ban a város tiltja a ritkának számító jegenye(nyár), kőris, eper, szil és juharfák vágását, irtását. 1641-ben pedig ezeknek a fáknek már az ágait sem szabad letörni, csak az alattuk felgyűlt rőzsét szabad összeszedni.

1607-ben arról rendelkeztek, hogy a polgár köteles bejelenteni a vágni kívánt faigényét és fizetni a vágásért. Ez nem vált rendszeressé.

A város megpróbálta útját állni az erdők irtásának, 1642-ben 12 forinttal büntette azokat, akik engedély nélkül építésre alkalmas fát vágtak, vagy tüzet okoztak.

1650-ben említik először járandósággént a kivágható fát. Ez a teher aztán végigkíséri a debreceni erdők életét.

Az 1660-as években találunk utalást arra, hogy milyen életkorban kerülhet egy-egy erdő „fejsze alá”, ám a vágások helyének kijelölése még rendszertelen volt.

A középkorból megmaradt a rőzsegyűjtés lehetősége, amit Mária Terézia is megerősített az úrbéri rendezések során. A császárnő ragaszkodott hitvallásához, „etetni kell a juhok, ha nyírni, fejni akarjuk!” Vas (fejsze és fűrész) nélkül lehetett száraz, kidőlt fát, hullott ágat vagy a vágások után visszamaradt „töre-morát” gyűjteni és azt talpon, szekér nélkül kivinni. Ezt a gyűjtési lehetőséget a civisek „hátalás”-nak nevezték. Amikor ezt a hátalt gallyat egy garas lefizetésével lehetett kivinni az erdőről, csak garasos gallyként emlegették.

Az erdőségek különböző időben és különböző körülmények között jutottak a debreceniek kezére. Egy részük, mint a Nagyerdő, Apafája, Nagycsere adománylevéllel került a birtokukba. Haláp, Bánk, Gúth, Pac, Ohat, Savóskút, Fancsika és Monostor erdeit a falvak pusztulását követően zálogolják és használják. Ugyan különféle eredetűek ezek a birtokok, abban egyforma volt a sorsuk, hogy a polgárok tűzi- és épületfa szükségletének fedezését, de leginkább a kaszálást és a legeltetést szolgálták.

Abban az időben a kivágott erdő megújítását a tuskókból, gyökerekből eredő sarjakra és földre hulló makkok, magvak spontán vetényülésére bízták, azaz az újra erdősülést a természetre hagyták.

A 17. században vette kezdetét a királyi udvar beavatkozása a városok életébe, megtestesítőik a királyi biztosok voltak. Debrecen előljárósága nem nézte jó szemmel a biztosok tevékenységét. Gróf Forgács Miklós királyi biztos rendelkezésére 1775-ben 50 éves vágáskorhoz kötve bevezették az erdők sarjasztásos felújítását. Innentől kezdve előre meghatározták, hogy melyik erdő mire alkalmas fát adjon és ez alapján osztották el a vágásokat is. A zálogként használt erdőkben alacsony, míg a város tulajdonában lévő erdőkben magas vágáskorral számoltak. Cívis észjárás szerint mindig a zálogos erdőkben kezdték a fák termelését, hiszen nem lehetett tudni meddig rendelkezik vele a város. Kamarai rendeletek alapján a városi erdőkről térképeket és leírásokat készítettek, valamint felügyeltek, beleszóltak az erdők kezelésébe.

A városi polgárok számára járó illetmény legjelentősebb újraszabályozására 1774-ben került sor. A polgárok ekkortól maguknak fát nem vághattak, hanem a befizetett adójuk arányában juthattak tüzelőhöz. A városi vágás költségeihez is hozzá kellett járulniuk (megváltás). A kitermelt fák zöme (80–90%) tűzifaként hasznosult. Az épület- és szerszámfa, hosszúfa, sukfosfa, híddeszka, hídpalló, bútorfá, görcsfa, dorongfa, garasos gally, vargafa termelése alig ért el 10%-ot. Azok is főleg a Nagyerdőből, az Apafai- és az Ohati-erdőből kerültek ki.

A Debrecent elborító sorozatos tűzvészeket követő újjáépítésekhez a hatalmas tölgyfákat végeláthatatlan szekérkaravánok hordták a városba. A háborús viszonyok fainsége mindezt csak tetézte. Az erdő adta a tímároknak és a cserzővargáknak a cserző kérget és a gubacsot. Hamuzsirt főztek a kikorhadt és hamvasztott fából. Csapoltak nyír- és juharlevet, majd a fenyvesítéseket követően gyantát is. Az erdő ontotta javait. Élő és holtfát, kérget, ágat, vesszőt, gallyat, tuskót, gyökeret, száraz vagy zöld levelet, almot, mohát, gubacsot, erdei magvakat és gyümölcsöket, gombát, színes vadvirágot, televény földet, kaszálható és legelhető füvet, fanedveket, vadat, madarat, mézet meg hangyatojást.

A 18. század végére a cívisek jószágállománya úgy felszaporodott, hogy a teletetés helyét a város előljárósága az erdei tisztásokon jelölte ki. Nyáron ezt kaszálhatták, itt gyűjthették a szénát vagy legelőként használhatták. Ez az ún. „cserekiosztás” hét esztendőre szólt. Ezeket a tisztásokat később a cívis bérlő már feltörhette szántónak, hogy ott takarmányt termeszthessen. Sőt jogot szerzett arra, hogy helyben „hegyes kunyhót” építhessen. Rövid időn belül az összesen kijelölt 4146 boglyányi kaszálón 385 épület emelkedett.

Az erdők a teletetés mellett a sertések számára, mint terített asztal, „túrtáplegelőként” is hasznosultak. A város évente komoly jövedelemre tett szert az erdei makkoltatás licitáltatásával.

A 19. század elején a királyi kamara kötelezte Debrecent erdőmester alkalmazására. Közben felálltak a főerdőinspektori kerületek, Debrecen a temesvári

erdőfelügyelethez tartozott. Az erdőmester hiába volt képzett erdész, a város csak az idegent, az udvari hivatalnokot látta benne. Volt olyan erdőmester, aki hiábavalónak tartotta a munkálkodását és inkább odébbállt.

1819-ben a város előljárósága pénzügyi alapot létesített a kaszálóbirtokok jogi és területi rendezésére.

Ekkorra a Debrecentől nyugatra fekvő minden művelésre alkalmas fekete földi területet felszántottak. A földművesek keresték a gazdálkodásra alkalmas újabb helyszíneket. Megfelelőnek találták erre az erdei tisztásokat és megindult először szórványosan, majd feltartóztatlanul az erdőkbe való betelepülés. A város előljárósága korántsem nézte ezt jó szemmel. Intézkedései azonban eredménytelenek maradtak. Nem sikerült sem az erdei legeltetés visszaszorítása, sem a letelepedés megakadályozása. Olyannyira, hogy a negyvenes évektől magától szűnik meg a tilalom, egyre többen érkeznek ide lakni. A tisztások, kaszálók osztását csak hét évente ismételték meg, ami oda vezetett, hogy a kaszálók területe az erdők kárára szerfelett megnövekedett.

1850-től nem az adófizetést, hanem a teleknagyságot vették alapul a tüzelő kiosztásánál.

A gyöngyvirágos kerekerdő

Mondják, hogy a hajdúk nagy pártfogója, Bocskai fejedelem, amikor látta a nyírségi homoktenger rátelepedését szeretett kardforgató népének feketeföldjére, azonnal cselekedett. Több ezer szekér tölgymakkot hozatott Erdélyből, hogy az (Nagy)erdővé cseperedve megkösse a futóhomok vándorlását. Szép történet, a fejedelem iránti máig gyökerező szeretet és magasztalás sokatmondó példája.

A valóság azonban teljesen más. A Tóció-völgyétől keletre elhelyezkedő tölgyesek létfeltételei már több ezer éve kialakultak és ott lábra is kaptak. Ma már az adománylevelek láncolata alapján közismert tény, hogy a Nagyerdőt Debrecen városa mondhatni „ösidők óta” saját birtokának tudhatja. Eleinte szabadon használták, később a zálogos erdők megszerzése után inkább épületfának kímélték, és a város belső szükségleteit fedezték belőle. A városnak Gúthon, Bánkon, Nagycserén voltak sokkal terjedelmesebb erdői is. Viszont az erdőtenyészet számára egyik legkedvezőbb feltételek itt alakultak ki. Éltes, robusztus méretű fáiról a megbecsülés, a tisztelet kifejezéseként kaphatta a nevét. A Nagyerdő egyike volt a város legjobban zárt, legszebb fákat növelő erdőségeinek. A város előljárósága mindig megkülönböztetett módon bánt vele. Volt is miért. A legközelebb eső erdeje bőséges tárháza volt az építésre alkalmas hatalmas szálfáknak.

Egy-egy erdőrész letarolása után a természet önerejére bízott erdőmegújulás nem mindig vezetett eredményre. Főleg a nagyszámú legelő jószág miatt. 1642-ben a város a sertéseket kitiltotta a sarjasztásokból, a pásztoraiknak pedig megüzente ne innen vigyenek fát, szerezzen nekik a gazdájuk. Tiltották a tűzrakást, sőt még a gallyak szedését is. A tilalom megszegőit karjuk levágásával vagy deresre húzással büntették. Az erdők vigyázására csöszöket neveztek ki. Fizeté-

sük mellé terményjárandóságot és szénaporciót kaptak. A büntetésből is részesültek „az éberebb vigyázat végett”.

A kivágott erdők helyén a mesterséges felújítás gondolata először 1743-ban vetődött fel. „Sem az Apafáján, sem a Nagyerdőn feltalálható pusztaságokat senki se szántani, se kaszálni ne merészelje, és erre fűrmender uram szorgalmasan vigyázzon egyszersmind szedessen elegendő ért makkot és az említett pusztaságokat vetesse be.”

1745-ben döntött a város előjárósága a Nagyerdő szigorúbb védelméről, „hogy jobban conserváltassék, árokkal kellene körülvenni.” Néhány éven belül elkészül az erdőn körbefutó egy öl széles és öt láb mély árok. Az erdőn átvezető országutat elkerülő irányba terelték. Ezt követően szekerekkel csak nappal és csak az északi (pallagi) és a déli (nagyerdei) kapun keresztül lehetett bejutni az erdőre. Néhány éven belül Apafát, majd az összes erdőbirtokot is körbeárkolták. A nagyerdei kapu és parkajtó mellett álló házikó volt a cédulaház. A fogatosoknak a facédulát ott kellett leadniuk.

Az erdők fái sokféle feladat teljesítését segítették. 1746-ban Domokos Márton főbíró átépíttette a hortobágyi fahidat, a folyóra malmokat emeltetett. Új tantermekeket épített a kollégiumhoz és templomot az ispotályhoz. Az építkezésekhez az értékes szerfák Ohatról és a Nagyerdőről kerültek ki.

Az 1819-ben Debrecen Tanácsa „A Nagyerdő és más erdőségek gazdálkodását szabályozó Erdészeti utasítás” című kiadványában „díszkert”-ként említi az erdő díszfákkal szegélyezett sétányos részét.

1822-ben létesült az első faiskola, ahol a nevelt csemetékkel megteremtették a mesterséges felújítások hátterét. Később szinte minden erdőbirtokon szakítottak területet faiskolára. Azokban, és az erdőóri lakásoknál is neveltek csemetét.

Még abban az évtizedben az északi legelőkről érkezett futótűz pusztított az erdőn. Akkorra területen veszett oda a tölgyes, hogy hat évre osztották szét a megsült, elszenesedett fák kivágását.

Török Pál erdőmester 1868-ban adott számot a Nagyerdőről. Területe 2346 hold, amelyből 137 hold tisztás, 2208 hold pedig erdő. „Az úgynevezett Nagyerdő, mint a városhoz legközelebb álló és legjobb talajú erdő, hogy nagyobb szerű épületi fákat és hid-deszkákat szolgáltatasson úgy a város, mint magánosok szüksége fedezésére, 120 éves fordában mint szálerdő kezeltek”.

Az 1879-ben megjelent erdőtörvény nemcsak a legeltetés ügyét rendezte, hanem lefektette az erdőgazdálkodás szabályait is. Az erdőbirtokosoknak olyan üzemtervet kellett készíteniük, amely a faállomány korára és a felújítás menetére támaszkodva meghatározta az évente kivágható terület nagyságát és az onnan származó faanyag mennyiségét.

Az „Első rendszeres gazdasági üzemterv” 1885-ben készült el. Török Gábor a Nagyerdőn a tölgy és akác mellett, külön parkerdő gazdálkodási osztályt alakított ki. „Amely a parkerdő különleges rendeltetésénél fogva a parkírozás fokozatos keresztülvitele, a szépirodai és kulturális érdekek miatt szálláló üzemben ke-

zeltetik, amellyel a szép faegyedek megkímélhetők és a parkírozás akadályozva nincsen.” Még ugyanabban az évben lát napvilágot „Debrecen Szabad Királyi Város Nagyerdei Fűrőkertjének rendezési tervezete”, ezt tekintjük a parkerdő első fejlesztési tervének. A parkerdőt Török Gábor irányításával 1915-ig, az erdőmester haláláig az erdészeti személyzet kezelte.

1909-ben a földművelésügyi miniszter engedélyezi 40 k. hold kivonását az erdőgazdasági kezelés alól körút, nyaralók és mulató helyek céljára.

A faiskola környékére ültetett egyholdnyi erdei- és fekete fenyők félévszázados korokban növekedésükkel azt üzenték, érdemes őket bevonni a hátsabb vágásterületek felújításába. A 19. század végén az akác mellett ezek a fenyők is jelentős szerepet kaptak az erdősítésekben.

A kaszálási talán igen, de a legeltetési teher nem került el ezt az erdőt sem. A város ménese meg-megfordult az árnyas fák alatt. Térképek mutatják a rucás oldalon a sertések fészket, a kondás tanyát. 1880-tól a törzsgulya téli szállását is a Nagyerdőn jelölik ki, annak északnyugati felében. Az 1911-es üzemterv készítésénél a várostól kért vélemény legmarkánsabb része így szól: „A Nagyerdő hátsó részén lévő teletetésre berendezett szilárd téglapítványból álló törzsgulya tanya jelenlegi állapotban meghagyassék, annál is inkább, mert az üzemterv szerinti irtás ezen területen 70–80 év múlva érkezik.” A gulyástanya téglával bélelt kútja még napjainkban is megvan. Tíz méteres mélységében száraz torka hirdeti, hogy valaha fakadt abban vízer is...

A tölgyesek tenyészeti viszonyai a Tisza gátak közé való szorításával, és azt követően a nyírvizek lecsapolásával hátrányosam módosultak. A talajvíz szintje egyre mélyebbre szállt, a vizenyős laposok kiszáradása a levegő párateltségét csökkentette. A ritka árnyékolású, gyér záródású homokháti tölgyesekben a nap és szél megtette hatását, amit tetézt a kaszálás és a téli legeltetés terhe, valamint a kártevők serege. A tölgyesek fenntartása, felújítása reménytelen feladattá vált. Nem csoda tehát, ha a régebbi városi erdőkezelés a tölgyesek reménytelen telepítésével majdnem egészen felhagyott és a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodott. Helyette más fánemek, főleg az akác telepítésére tért át.

Török Pál már 1868-ban azt írta a nagyerdei felújításokról: „hol vetés általi erdőnevelés gyakoroltatik, mely a régi nedvesebb években tűrhető eredménnyel foganatosított is, de a közelebb elmúlt száraz években igen kevés vagy semmi sikert nem mutatott, sőt a legközelebb elmúlt évek alatt e végett még kísérlet sem tétetett.” Ezt tapasztalva 50 k. holdnyi vágásterületet osztottak ki a szegényebb sorsú lakosok között vákáncsos módon való erdőfelújításra. Ez a szokás meggyökeresedett, ennek a lenyomata a második katonai felmérés térképén látható. Az erdő északnyugati felében látható világos folt nem más, mint egy hatalmas összefüggő erdőfelújítási terület. A folyamat oda vezetett, hogy a második világháborút követő években az erdő uralkodó fánemévé (60%) az akác vált. Erdészgenerációk szívós, kitartó munkájának köszönhető, hogy a Nagyerdőnek a

Nyírerdő Zrt. által kezelt részén az akác részaránya napjainkra 7% alá csökkent. Újra tölgyesek uralkodnak a Nagyerdőn.

Tartós fennmaradásukra azonban csak a tartós vízpótlás adhat reményt. Fél-évszázada indultak meg az ezt szolgáló nagyobb horderejű fejlesztések a város, a vízügyi és az erdészeti szakemberek együttműködésével. A tervek érintették ugyan, azonban a megvalósítás már elkerülte a Nagyerdőt.

Azóta újabb elképzelések születtek, amelyek több évtizedes várakozás után végre megvalósulhatnak. A Tóció-patak, a Nagyerdő és a város keleti részén fekvő jóléti tavak gondjait is megoldó Civaqua-programnak a tervek szerint három üteme lesz. Először a Tisza vizét a Keleti-főcsatornából csővezetékeken keresztül eljuttatják el a Tóció-völgybe. Majd ezt a vizet viszik el a második ütemben a Nagyerdőbe, a harmadik ütemben pedig a város keleti részén lévő jóléti tavakhoz.

A terv megvalósulásával a város körül növelni lehet az erdőterületek nagyságát, ami megszüri, csökkenti a homokvidék felől érkező szállópor mennyiségét. A Bocskai fejedelemmel kapcsolatban szárnyra kelt nagyerdős legenda, az elkövetkező években valósággá válhat.

Elsők között...

A két világháború között Kaán Károly kezdeményezésére megindult az országban a természeti emlékek feltérképezése és a javaslatok előkészítése. Ezt az ügyet Debrecen város törvényhatóságának támogatásával a Tiszántúlon a magyar királyi Tisza István Tudományegyetem, azon belül Soó Rezső professzor irányításával a Növénytan Intézet vette kézbe. Az intézet munkatársai együttműködtek a M. Kir. Erdőigazgatóság és a Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület szakembereivel.

Elsőként a debreceni erdőkben jelöltek meg védelemre érdemes területeket, ahol az erdők, rétek, ligetek, lápok kiirtását, pusztulását és felszántását kívánták megakadályozni. A védetté nyilvánítás elsőbbsége Debrecen városát illette. Debrecen vezetősége ugyanis önként, a maga elhatározásából ajánlotta fel védelemre a tulajdonában lévő városi erdőkben található természeti ritkaságokat és nevezetességeket. A város törvényhatósága teljes megértéssel és készséggel adta hozzájárulását a védetté nyilvánításhoz.

A Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület 1934. évi jelentése szerint már létezik a Nagyerdőn egy 60 holdas természeti emlékként nyilvántartott terület. E bejelentést a közgyűlésen Tikos Béla erdőmester tette.

Mindezt örömmel, elégtétellel és megnyugvással üdvözölték a természet barátai, akiknek kutatásai és leírásai alapozták meg az oltalom szükségességét. Többek között Soó Rezső, Boros Ádám, Máthé Imre, Hankó Béla, Nagy Jenő, Rapaics Raymund, Tamássy Géza, Tikos Béla, Tuzson János munkáját segítette Krall János miniszteri tanácsos, akkori debreceni erdőigazgató.

Az erdőigazgatóság kapott olyan feladatot is, hogy a hosszútűs fenyők, az egyhajú földike (egyhajúvirág), a tavaszi hérics és a páfrányfélék kipusztulásának megakadályozására, azok lelőhelyeinek védelmére tegyen javaslatot. (Ennek kapcsán merült fel a gúthi templomrom és a várhegyi megállónál a páfrányos vasúti bevágás védelme is.) Amíg az előkészületek folytak, addig a felsorolt növények utcai árusítását a város korlátozta. Csak jogos szerzést igazoló bizonyítvány birtokosa adhatta, vehette, szállíthatta azokat.

Az 1935-ben megjelent IV. törvénycikk rendelkezései alapján a javaslatokat kiegészítették a természeti érték nevének és tartalmának megjelölésével, a föld- és erdőhasználati korlátozásokkal, valamint a szükséges kerítések, jelzőtáblák, határjelek, stb. felállításának szükségességével és költségvetésével is.

1937. július 22-én a törvényhatósági közgyűlés, az előkészítő bizottságok, valamint a törvényhatósági kisgyűlés egybehangzó javaslata alapján hozzájárult ahhoz, hogy „az Alföld pusztuló ősi növényvilága az utókor számára tudományos és gyakorlati célokra átmenthető legyen, s evégből a már kijelölt és még kijelölendő területek a talajművelés alól kivonassanak és mint természetvédelmi területek tartassanak fenn.” Felhatalmazták a város polgármesterét, hogy a fenti célokra feltétlenül szükséges összes területet kijelölje, pontos kimutatását állítsa össze és azoknak megvédését a legszélesebb körben hozza nyilvánosságra.

1937. szeptember végén Debrecen sz. kir. város közigazgatási bizottságának gazdasági albizottsága határozatba foglalva a Földművelésügyi Miniszternek védetté nyilvánításra felterjesztett Bánkon 4, Debrecenben 8, Halápon 10 és Nagycserén 3 erdőrészletet, valamint javaslatot tett a szükséges korlátozásokra. Az indítványban tíz idős, nyolc fiatal erdő, és hét tisztás szerepelt.

Az Országos Természetvédelmi Tanács azonban csak a 35.000/1938. FM számú végrehajtási rendeletének felhatalmazásával tehetett javaslatot a városi erdők kisebb szegleteinek kormányhatározattal történő védetté nyilvánítására.

A m. kir. Földművelésügyi Miniszter a Vallás és Közoktatási Miniszterrel egyetértésben 115.158/1939. számú rendelettel 1939. október 10-én védetté nyilvánította a Debrecen sz. kir. város tulajdonát képező erdőkben elszórtan elhelyezkedő, 91 katasztrális hold és 1264 négyszögölnyi területet. Az érintett erdők: Nagyerdő, Fancsika, Mézeshegy, Pacz, Haláp, Bodóhát, Kanálhegy, Pipóhegy. Megtiltotta azokon a fahasználatot, a talajművelést és a legeltetést.

Valószínűleg az előkészítés végső fázisában készülhetett az a kimutatás a városi erdőkben található természetvédelmi területekről, amit július 10-én írt alá Krall János miniszteri tanácsos, m. kir. erdőigazgató. Tekinthejtük ezt a nyilvántartást Debrecen sz. kir. város helyi törzskönyvének, ami megalapozta, mintaként szolgált az országos jelentőségű természeti értékek lajstromának összeállításánál.

Ezt a vélekedést támasztja alá, hogy a kellő mérnöki gondossággal összeállított, írógéppel készített, letisztázott debreceni kimutatást az országos természetvédelmi törzskönyvbe (kisebb-nagyobb hibákkal) egyszerűen kézzel átmásolták.

Kiegészítették hat természeti érték (Savóskúton Bényei nyárfa és keleti platán, Ohaton molyhos-, cser, kocsányos tölgy és feketenyár) bejegyzésével. Végül azonos dátummal, de más rendeleti sorszámmal rögzítették a gúthi templomrom, a páfrányos és két hatalmas tölgyfa (az egyik a Hubertus-tölgy) védetté nyilvánítását. Ezeket külön vezették be, mert igazgatásilag Szabolcs vármegyéhez tartoztak.

Ez jottányit sem változtat a legfontosabb tényeken, 1939. október 10-én az első harmincöt védett területet és természeti értéket Debrecen város birtokán jelölték ki. A magyar természet-megőrzési törekvések e jelentős állomását követően fonódott szorosan össze a három szó: Debrecen – Nagyerdő – Természetvédelem.

Az egyes sorszámú védett területhez tartozó észrevételek számos üzenetet hordoznak magukban. A Nagyerdő északkeleti sarkában kijelölt viszonylagosan nagy, összefüggő és idős, szil-nyár elegyes tölgyesből kiűzték a fejszét, a kiszáradt fákat csak feldarabolva vihették az út mellé. A tuskózást pedig megtiltották. Az arra érdemes növényfajok áttelepítése már akkor sem volt ördögtől való cselekedet. Az árokkal körbevett területről, „a nagy város közelsége (közönsége) a tetszetősebb növényfajokat kiirtotta: erre a védett helyre a szomszédos erdőkből vissza vannak telepítve a kipusztult fajok.”

Nem lehet véletlen, hogy az egy napon bejegyzett harmincöt tételből, ezt sorolták legelőre. Elsők között az elsőt, a debreceni Nagyerdőt...

A II. Természetvédelmi törzskönyv (1950–1969) 225. sorszámú bejegyzése szerint 115.316/1950. XI.13. sz. határozattal védetté vált „A debreceni Nagyerdő ezüsthársas gyertyános erdőrése, mint az alföldi előfordulás ritkasága.” Védelmi intézkedések: 1. A területen mindennemű használat tilos. Csak a száraz fák termelhetők ki, ezeknek a kitermelésére az O.T.T.-től (Országos Természetvédelmi Tanács) előzetesen engedélyt kell kérni. A kitermelést óvatosan kell végrehajtani. A faanyag csak a védett terület határán kívül készletezhető. 2. A területen legeltetni szigorúan tilos. 3. A védett terület fáit és más növényeit megrongálni, virágait leszedni, vagy tövestül kitépni tilos. Ezeket a rendelkezéseket az üzemtervbe fel kell jegyezni.

Később a törzskönyv lapját pirossal áthúzták, a jegyzet rovatba a „megsemmisült” bejegyzés került. Tévesen. A Nagyerdő nyugati felében a hatalmas gyertyánokkal és hársakkal elegyes tölgyes napjainkban is megvan, köszöni szépen jó egészségnek örvend.

Ugyancsak ennek a törzskönyvnek a 324. sorszámú bejegyzésében olvasható, hogy a 1181/1959. sz. határozattal védetté vált a Nagyerdő idős tölgyeséből 35,3 hektár. „A debreceni Nagyerdő 1. természetvédelmi törzskönyvi számú elpusztult terület helyett védelem alá. A mezei juharos-tölgyes mély mezőségi löszös talajon áll, míg a dombháton álló gyertyános-tölgyes kovárványos homokon kialakult erdőtalajt borít. A tölgyfák 120–130 évesek. A terület tipikus képviselője a Nagyerdő idős tölgyeseinek” – áll az indoklásban.

Több mint 30 év múlva a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter 10/1992. (III.25.) rendeletével védetté vált a Nagyerdő összes állami tulajdonban lévő több mint ezerhektáros területe.

Helyi jelentőségű védelmet kapott a Debreceni Egyetem Botanikus Kertje, és a belső park erdő félszáz hektárnyi öreg tölgyese.

A Nagyerdő 2004-ben a Debrecen-Hajdúböszörményi tölgyesek (HUHN20033) kiemelt jelentőségű különleges természetvédelmi területek hálózatának (Natura 2000 terület) is részévé vált.

A debreceni Nagyerdő 1. természetvédelmi törzskönyvi számú területének emlékét már csak néhány darab hatalmas tölgy- és nyárfaóriás őrzi, vigyazza. Fejszétől megkímélt néma tanúfák...

Irodalom:

- Kaán Károly (1927): *A magyar Alföld*. Gazdaságpolitikai tanulmány. MTA
- Kovássy Kálmán (1929): *Debrecen szabad királyi város erdőgazdasága*. Erdészeti Lapok
- Oroszi Sándor (1987): *A Debrecen környéki erdők történeti áttekintése*. Erdészettörténeti Közlemények. OEE Erdészettörténeti Szakosztály
- Penyigei Dénes (1980): *Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rakonczay Zoltán (1991): *A magyar természetvédelem 50 éve számokban*. Országos Természetvédelmi Hivatal, Budapest.
- Szemerédy Miklós – Oroszi Sándor (szerk.) (1996): *Szemelvények Debrecen város erdő-történetéből*. Erdészettörténeti Közlemények XXV. OEE Erdészettörténeti Szakosztály
- Szemerédy Miklós (2020): *A debreceni Nagyerdő és befogadott intézményei*. Kézirat, Debrecen
- Tikos Béla (1928): *A mai debreceni erdők kialakulása*. Debreceni Szemle. II. évfolyam 10. szám, december
- Török Gábor (1882): *Debrecen város erdőgazdasága*. Erdészei Lapok